

De toekomst begint later

(1) Er is vrijwel niemand die een beslissing neemt in *Sommerhaus*, *später* van Judith Hermann. Deze Berlijnse verhalenbundel verscheen 5 eind jaren negentig en is een rake beschrijving van de flexibele generatie. Half student, half kunstenaar, half werkloos leven deze twintigers en dertigers in het hier en nu. Een 10 langere termijn is er niet. De hoofdfiguren in de verhalen lijken hip, maar ze zijn laf. Bang om een onvermoede mogelijkheid te missen, stellen ze alle grote beslissingen uit. De keuze 15 voor die grote liefde, dat zomerhuis samen – het komt later wel.

(2) De door Hermann beschreven flexibele persoonlijkheden zijn als gasten die te lang blijven hangen op 20 een feestje. Het heeft te maken met verwachting: zolang ik mijn jas niet pak, kan er later op de avond nog iets groots plaatsvinden. Het trieste is dat, zelfs als de kans zich zou 25 voordoen, geen van de gasten die zou grijpen. Flexibiliteit is immers ook je kaarten zo lang mogelijk tegen de borst houden. Misschien komt er straks iemand binnen die nóg mooier, 30 leuker, spannender is.

(3) Deze ‘generatie later’ bestaat niet alleen in de literatuur. Ooit studeerde ik een half jaar in Berlijn, waar ik op- 35 trok met een groep studenten in de sociale wetenschappen. Toen ik na tien jaar terugkwam, trof ik mijn voormalige studiegenoten in vrijwel dezelfde toestand aan als voorheen. Mijn vrienden van toen stapelden 40 stage op uitzendbaan op jaarcontract.

(4) Flexibel, inderdaad, maar dan wel een gemankeerde flexibiliteit. Anders dan in Hermanns verhalen was de 45 houding van mijn studievrienden niet het resultaat van niet-kiezen. Zij wilden inmiddels niets liever dan een vaste baan, maar in de haperende Berlijnse economie bleef dat een illusie. Het was een voorafspiegeling 50 van wat sinds de eurocrisis hoogopgeleide jongeren in heel Europa meemaken. De toekomst moest nog beginnen. Precies: later.

(5) De flexmens wordt wel vergeleken met een tak. Als er een nieuwe wind opsteekt, buigt hij mee. De flexibele mens, aldus de Amerikaanse socioloog Richard Sennett, hopt 60 multitaskend van de ene baan naar de andere en zet daarbij oude vaardigheden even gemakkelijk aan de kant als hij nieuwe opdoet.

(6) Zo’n nieuw menstype zien ook 65 veel Nederlandse bestuurders wel zitten. Niet dat die te klagen hebben. Jonge Nederlandse professionals zullen volgens gefundeerde schattingen tot hun pensioen voor gemiddeld 70 elf verschillende werkgevers werken. Het aantal flexwerkers¹⁾ groeit bovendien gestaag en het aantal zzp’ers²⁾ is in vijftien jaar bijna verdubbeld.

(7) Ook buiten de werkvloer zijn 75 Nederlanders flexibel: “Een op de vijf kinderen woont niet meer met beide biologische ouders in één huis”, licht Jan Latten, hoogleraar aan de UvA en demografisch onderzoeker bij het 80 CBS³⁾, toe. “Daarnaast hebben veel kinderen ongetrouwde ouders, een enkeling heeft een bewust alleenstaande moeder. Dat zijn allemaal

indicaties dat het minder vanzelf-
85 sprekend is om een blijvende relatie
te hebben en een gezin te vormen.”
(8) Dit veranderende relatiegedrag
heeft verschillende oorzaken waar-
van flexibilisering een belangrijke is,
90 denkt Latten. Een typische uiting
hiervan is uitstelgedrag: “Mensen
trouwen later en krijgen op hogere
leeftijd kinderen.” Dat hangt ongetwij-
feld samen met de mantra dat je je
95 opties zo lang mogelijk open moet
houden.

(9) Hoe buigzaam de moderne mens
zich echter ook opstelt, het kan altijd
flexibeler. In de politiek gaan zelfs
100 stemmen op om organisaties toe te
staan hun medewerkers nog minder
snel een vast contract aan te bieden.
Door zo'n verandering van de flex-
wet⁴⁾ kunnen er in de toekomst tijde-
105 lijke contracten komen van bijvoor-
beeld zeven jaar. Sennett is in zijn
boek *The Corrosion of Character*
sceptisch over het politieke verlan-
gen naar oneindig buigzame burgers.
110 Wat als er zoveel flexibiliteit van een
tak wordt verwacht dat hij breekt?

(10) Zo ver is het in Nederland nog
niet, denkt de Tilburgse arbeids-
econoom Ronald Dekker. Hij vindt
115 overigens wel dat Sennett een punt
heeft: “In de maatschappij zijn lang-
durige relaties, bijvoorbeeld voor de
sociale cohesie, heel belangrijk.”

Kortdurende werkrelaties bevorderen
120 echter juist het tegenovergestelde:
kortetermijngedrag, stelt Sennett
vast. Sennett beschrijft hoe door en
door flexibele Amerikanen niet langer
kennismaken met de burens; over een
125 paar maanden zijn ze toch vertrok-
ken. Voor zo'n trend ziet Dekker in
Nederland onvoldoende aanwijzin-
gen: “Ondanks alle flexibiliteit hebben
de meeste werknemers hier nog altijd
130 een langdurige arbeidsrelatie. Maar

Sennett beschrijft wel degelijk een
geloofwaardig risico van flexibili-
sering.”

(11) Dekker benadrukt dat het be-
135 langrijk is onderscheid te maken tus-
sen soorten flexibilisering. Dankzij
een speciale ‘Wet flexibel werken’
bijvoorbeeld, zouden werknemers in
de toekomst vaker thuis of buiten
140 kantoortijden kunnen werken. Dat
zorgt voor minder files en mensen
zouden werk en privé beter kunnen
combineren. Typisch een voorbeeld
van flexibilisering waar werknemers
145 zelf iets aan hebben, vindt Dekker.
Een ander voorbeeld is *job rotation*:
“Toen ik vroeger als kok in een res-
taurant werkte, deed ik eerst de voor-
en nagerechten. Later kreeg ik an-
150 dere taken, maar mijn contract ver-
anderde niet.”

(12) Zulke functionele flexibiliteit
zorgt voor afwisseling, meent Dekker.
Mensen kunnen zich breder ont-
155 plooiën. In het politieke debat gaat
het echter doorgaans over externe
numerieke flexibiliteit. “Dat betekent
dat je als werkgever een flexibele
schil organiseert, door middel van
160 tijdelijke contracten, uitzendkrachten
en zzp'ers. De flexibiliteit die hierbij
van werknemers verwacht wordt, is
dat zij onzekerheid accepteren: dat
ze niet weten waar ze over een
165 maand zullen werken.”

(13) De voorstanders van die externe
numerieke flexibiliteit leken lang in de
meerderheid. Flexibele arbeid zou
niet alleen winst opleveren voor
170 werkgevers, maar ook zorgen voor
minder werkloosheid en meer eco-
nomische groei. Dit verhaal is echter
niet meer geloofwaardig. Uitgerekend
de Verenigde Staten, het mekka van
175 flexibilisering, kampen sinds de
kredietcrisis met veel werkloosheid.
Daarentegen heeft het altijd als

ouderwets en star weggezette Duitsland zich razendsnel hersteld.

180 **(14)** Nu nemen ook de twijfels toe over de gevolgen van doorgeschoten flexibilisering voor de mens zelf. Dekker is een van de critici: "Mensen kunnen over het algemeen niet goed tegen permanente onzekerheid." Hij krijgt bijval van Charissa Freese⁵⁾, die zich heeft toegelegd op het zogeheten 'psychologisch contract': de manier waarop werknemers de rechten en plichten beleven die hun baan met zich meebrengt. "Als iemand bijvoorbeeld veel overwerkt, omdat hij het idee heeft dat hem promotie is toegezegd, roept het sterke reacties op als deze verwachting niet wordt ingelost", legt Freese uit. "De teleurstelling is op zo'n moment natuurlijk veel groter dan wanneer die verwachting nooit is gewekt. Dat hangt samen met het psychologisch contract. Zekerheid blijkt daar een prominent onderdeel van te zijn en die zekerheid kan door flexibilisering worden ondergraven. Dat maakt het lastig de toekomst te plannen. Dat kan heel concreet zijn; zonder vast contract is een hypotheek in Nederland bijvoorbeeld nog altijd nagenoeg onhaalbaar."

210 **(15)** Als voorbeeld bij de groeiende onzekerheid noemt Freese de thuiszorg: "Denk aan inkomenszekerheid: sommige organisaties in de thuiszorg bieden geen fulltime contracten meer. Maar als werknemers bijvoorbeeld eerst 's ochtends van zeven tot tien en dan 's avonds nog een paar uur moeten werken, kunnen ze er nauwelijks een extra baan bij nemen. Een ander soort zekerheid is baan-zekerheid. Ook die is als gevolg van alle aanbestedingsprocedures verdwenen. Je kunt erover twisten hoe het staat met de andere twee soorten

225 zekerheid: dat je altijd wel érgens werk zult vinden en dat je arbeid en privéleven enigszins op elkaar kunt afstemmen."

(16) De gevolgen van flexibilisering voor de sfeer op de werkvloer zijn groot. Niet alleen verdienen flexibele arbeidskrachten gemiddeld vijf procent minder dan vaste krachten, zijn ze vaker overgekwalificeerd, maar ook doet de werkgever er minder aan om hen te scholen. Flexwerkers zijn dan ook minder loyaal, zijn minder productief, melden zich vaker ziek en gaan sneller weg. Ze zijn met andere woorden minder bereid om een tandje bij te zetten als de werkgever daarom vraagt.

(17) Sennett stelt, dat voor de flexibele mens niet telt wat hij ooit heeft gepresteerd, maar wat hij belooft te worden. Het is de topmanager die een miljoenensalaris weet te bedingen. Niet vanwege in het verleden behaalde resultaten. Nee, hij wordt beloond voor alles wat hij belooft te gaan neerzetten. Het zijn de gokkers, de bluffers die het best gedijen in dit systeem.

(18) Hoewel Nederland economisch en sociaal de afgelopen jaren onmiskenbaar flexibeler is geworden, blijft deze flexibele mens een onbekende diersoort. Het grote publiek kent hem waarschijnlijk vooral van het witte doek. Zoals de door George Clooney vertolkte Ryan Bingham in *Up in the Air*, een film uit 2009. Zijn beroep is: personeel ontslaan. Een flexibeler werknemer dan Bingham is nauwelijks denkbaar. Een vaste werkplek heeft hij niet: hij is altijd onderweg, hoog in de lucht. Familie en vrienden spelen geen rol in zijn leven. Zijn identiteit ontleent hij aan de privileges die hij verkrijgt door zijn *frequent flyer*-pasje. Zijn levensdoel is zoveel

kilometers te vliegen dat hij de 'elite-status' bereikt. Ook in de film blijkt de menselijke natuur echter weerbarstig:
275 zelfs een flexibel ideaaltipe gaat vroeg of laat naar zekerheid verlangen.

(19) Net als bij de Berlijnse jongeren van Judith Hermann is hier sprake
280 van gemankeerde flexibiliteit. Of zien

we wat we willen zien? De ware flexfans zouden kunnen tegenwerpen dat onze blik vertroebeld wordt door een achterhaald verlangen naar
285 veiligheid. We staan immers pas aan het begin van de flexibele evolutie. Ooit zullen ook wij, incomplete stervelingen, het begrijpen. Later.

naar: Koen Haegens

uit: De Groene Amsterdammer, 23 februari 2012

noot 1 flexwerkers: werknemers die geen vast contract hebben bij een werkgever, maar steeds een baan hebben met een tijdelijk contract

noot 2 zzp'er: afkorting voor 'zelfstandige zonder personeel'

noot 3 CBS: Centraal Bureau voor de Statistiek

noot 4 De Wet Flexibiliteit en Zekerheid (Flexwet 1999) bevat onder andere regelingen over de arbeidsovereenkomsten voor bepaalde tijd, de rechtspositie van de uitzendkracht en het ontslagrecht. De wet heeft als voornaamste doel mensen met een tijdelijke aanstelling te beschermen.

noot 5 Charissa Freese is onderzoeker aan de Universiteit van Tilburg op het gebied van personeelswetenschappen.

Tekst 1 De toekomst begint later

- 1p 1 Met welke twee functiewoorden kan de inhoud van de alinea's 1 tot en met 4 binnen het geheel van de tekst 'De toekomst begint later' het beste getypeerd worden?
Kies uit: aanleiding, constatering, gevolg, oorzaak, opsomming, stelling, tegenstelling, voorbeeld.

"Flexibel, inderdaad, maar dan wel een gemankeerde flexibiliteit." (regels 42-43)

- 1p 2 Citeer de zin uit de alinea's 3 en 4 waarin deze gemankeerdheid het beste naar voren komt.

De tekst 'De toekomst begint later' kan onderverdeeld worden in zes delen. Deze achtereenvolgende delen kunnen voorzien worden van de volgende kopjes:

- 1 De 'generatie later'
- 2 De nieuwe mens
- 3 Sceptis over flexibilisering
- 4 Verschillende vormen van flexibilisering
- 5 Gevolgen van flexibilisering voor de mens
- 6 De toekomst van de flexmens?

- 1p 3 Bij welke alinea begint deel 3?

- 1p 4 Bij welke alinea begint deel 4?

- 1p 5 Bij welke alinea begint deel 5?

- 1p 6 Hoe kan het tekstverband tussen alinea 7 en alinea 8 het beste getypeerd worden?

- A Alinea 7 beschrijft een gevolg van het genoemde in alinea 8.
- B Alinea 7 beschrijft een oorzaak van het genoemde in alinea 8.
- C Alinea 8 geeft een uitwerking van het genoemde in alinea 7.
- D Alinea 8 geeft een voorbeeld van het genoemde in alinea 7.

"Sennett is in zijn boek *The Corrosion of Character* sceptisch over het politieke verlangen naar oneindig buigzame burgers." (regels 106-109)

- 1p 7 Waarom zou Sennett sceptisch zijn over dat politieke verlangen?

Kies de meest juiste van onderstaande formuleringen.

Sennett is sceptisch over het politieke ideaal van de steeds buigzamere burger, omdat

- A extreem flexibele werknemers uiteindelijk geen winst opleveren.
- B van werknemers niet het onmogelijke kan worden verlangd.
- C werknemers hun flexibiliteit niet zonder risico kunnen vergroten.
- D werknemers uiteindelijk behoefte hebben aan enige continuïteit.

“Wat als er zoveel flexibiliteit van een tak wordt verwacht dat hij breekt?”
(regels 110-111)

- 1p 8 Wat wordt met deze uitspraak bedoeld in het licht van de tekst?
- A De mate waarin werknemers flexibel zijn, heeft zijn grenzen.
 - B De positieve kanten van flexwerken worden sterk overschat.
 - C Mensen zijn toch minder flexibel dan altijd gedacht werd.
 - D Werknemers zijn over het algemeen niet in staat tot flexwerken.

“Maar Sennett beschrijft wel degelijk een geloofwaardig risico van flexibilisering.” (regels 130-133)

- 2p 9 Welk risico wordt hiermee bedoeld?
Gebruik voor je antwoord maximaal 10 woorden.

- 1p 10 Met welk begrip kan de functie van alinea 10 ten opzichte van alinea 9 het beste aangeduid worden?

- A nuancering
- B opsomming
- C stelling
- D vergelijking

- 1p 11 Wat is het kenmerkende van de voorbeelden van flexibilisering op het werk die worden genoemd in alinea 11?

- 2p 12 Leg uit wat volgens de tekst wordt bedoeld met ‘functionele flexibiliteit’ (regel 152).
Gebruik voor je antwoord maximaal 10 woorden.

In alinea 12 wordt het begrip ‘externe numerieke flexibiliteit’ geïntroduceerd.

- 2p 13 Leg uit wat met dit begrip volgens de tekst wordt bedoeld.
Gebruik voor je antwoord maximaal 15 woorden.

- 3p 14 Noem de twee andersoortige argumenten die een tegenstander van externe numerieke flexibiliteit kan aanvoeren op basis van informatie uit de alinea’s 13 en 14.

Nummer je antwoorden.

Gebruik voor je totale antwoord maximaal 30 woorden.

“Zekerheid blijkt daar een prominent onderdeel van te zijn en die zekerheid kan door flexibilisering worden ondergraven.” (regels 201-204)

- 1p 15 Welke soorten zekerheden ondergraaft flexibilisering in ieder geval?

- 1p 16 Welke van onderstaande beweringen geeft de inhoud van alinea 16 het beste weer?
In alinea 16
- A worden de nadelen genoemd van flexibilisering voor met name de inzet van werknemers.
 - B worden verschillen gepresenteerd tussen flexibele en inflexibele werknemers.
 - C wordt de aanleiding genoemd voor veranderingen in de relaties tussen werknemers op de werkvloer.
 - D wordt een afweging gemaakt van voor- en nadelen van flexibilisering voor werknemers.

“Ze zijn met andere woorden minder bereid om een tandje bij te zetten als de werkgever daarom vraagt.” (regels 239-242)

- 2p 17 Wat zijn volgens de tekst drie mogelijke redenen hiervoor?
- 1p 18 Van welk type mens is Ryan Bingham uit alinea 18 uiteindelijk een voorbeeld?
het type dat
- A behoefte heeft aan zekerheid
 - B geen kennis maakt met de burens
 - C probleemloos van baan wisselt
 - D zich gokkend door het leven bluft
- 1p 19 Hoe kan de tekst ‘De toekomst begint later’ als tekstsoort het beste getypeerd worden?
Deze tekst is vooral
- A een beschouwende tekst met activerende elementen.
 - B een beschouwende tekst met betogende elementen.
 - C een betogende tekst met activerende elementen.
 - D een betogende tekst met beschouwende elementen.

tekstfragment 1

Tijdelijke contracten of uitzendwerk kunnen voor jongeren een aantrekkelijke manier zijn om hun mogelijkheden op de arbeidsmarkt te verkennen. Bovendien kunnen flexibele contracten mensen die geen vast contract kunnen krijgen enig perspectief bieden. Flexwerkers lopen door de aard van hun contract echter flinke risico's en kunnen er bepaald niet van uitgaan dat ze hun gehele arbeidsloopbaan aan het werk kunnen blijven. Dit risico wordt versterkt door de snelle ontwikkelingen in de kennis en vaardigheden die in veel functies vereist zijn. Daarom is het zorgelijk dat flexwerkers veel minder trainingen volgen die erop gericht zijn om bij te blijven op het werk dan mensen met een vaste aanstelling. Voor een deel compenseren flexwerkers dit door zelf het initiatief te nemen om bepaalde trainingen te volgen. Maar deze zijn vaak onvoldoende gericht op de specifieke werkzaamheden, zodat de kans om aan het werk te blijven niet wordt vergroot. Hierdoor staat de inzetbaarheid van flexwerkers op het spel. Ook voor werkgevers is dit een groot probleem. Het risico dreigt immers dat de flexibele schil in hun sector niet meer goed kan worden ingezet als ze daar bij een aantrekkende afzet weer gebruik van willen maken. Om dit te voorkomen, zullen werkgevers de vaardigheden van flexwerkers structureel op peil moeten houden.

naar: Andries de Grip, Trouw, 29 augustus 2012

Zowel in de tekst 'De toekomst begint later' als in tekstfragment 1 worden effecten van flexibilisering genoemd.

- 2p **20** Welk effect van flexibilisering dat in de hoofdtekst nauwelijks aan bod komt, wordt in tekstfragment 1 uitgewerkt?
Gebruik voor je antwoord maximaal 10 woorden.

"Flexibel, inderdaad, maar dan wel een gemankeerde flexibiliteit." (regels 42-43)

- 1p **21** Citeer een zin uit tekstfragment 1 die het tegendeel beweert.

- 1p 22 Welke van de onderstaande beweringen drukt de hoofdgedachte van de tekst 'De toekomst begint later' het beste uit?
- A De maatschappij verlangt een flexmens, maar uit angst voor de doorgeschoten flexibilisering komt die in Nederland weinig voor.
 - B Flexibele arbeid is goed voor de maatschappij, maar Nederlandse werknemers kunnen slecht omgaan met de daarbij horende onzekerheden.
 - C In werk en relaties is de Nederlander steeds flexibeler geworden, maar een bepaalde mate van zekerheid zal wenselijk blijven.
 - D Ondanks behoefte aan zekerheid zijn Nederlanders in werk en relaties steeds plooibaarder geworden, maar het kan altijd nog flexibeler.

Bronvermelding

Een opsomming van de in dit examen gebruikte bronnen, zoals teksten en afbeeldingen, is te vinden in het bij dit examen behorende correctievoorschrift, dat na afloop van het examen wordt gepubliceerd.